

კორიდეთის საბუთების (X-XIII სს.) ენობრივი
თავისებურებანი – I

LINGUISTIC PECULIARITIES
OF CORIDET DOCUMENTS (X-XIII CENTURIES)

მაია მიქაუტაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Maia Mikautadze

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

Korideti is a village named after the river in southwestern Georgia, Adjara. It is located on the bank of the left tributary of Chorokhi - Murghula, in the community of Dzansuli. Today this area is within the borders of Turkey.

In the Church of Our Lady of Corrida from the IX century to the XIV century was kept the manuscript of the Greek Four on Etrat; Manuscript from the XIV century in Upper Svaneti, St. Kali community. It was kept in Kvirike Church (Svan - „Lagurka“); Currently the manuscript of

K. It is preserved in the Kekelidze Institute of Manuscripts. On the pages of the four-volume manuscript, or in other places free from the main (Gospel) text, texts of different content and purpose were written in Georgian and Greek at different times. Most of the inscriptions in both languages are historical documents, legal acts.

Placing documents on the shelves of manuscripts, especially the pages of the four manuscripts, and thus preserving and storing them in churches, was quite common in ancient Georgia.

In such documents, commonly referred to as inscribed historical documents, as well as in other, independent, separately written monuments, the diverse picture of the past and different aspects of life are presented and reflected; The same is true of the documents written on the four corridors.

One part of the documents are the deeds of approval and renewal of the dominions of the Church of Corrida, of the donation or donation to this church, issued by the ruling or possessing the authority of that party; The second part is the documents of exemption from certain taxes („satanutro“) of the same church, and some documents are private acts. These documents belong to the X-XIII centuries. One document on the pages of the manuscript is written after he arrives in Svaneti in the XIV-XV centuries.

The article discusses the linguistic features of these historical documents, which present a rather interesting picture, both phonetically and grammatically.

The period (X-XIII centuries), when these inscriptions were completed, is very interesting in terms of the development of both the Georgian alphabet and the Georgian literary language. This is the period from the Nuskh script to the development of the military or the so-called. The transition from Old Georgian to Medium or New Georgian Literary Language.

Linguistically, this difficult and interesting time, this transitional period, is due to some of the peculiarities shown by these historical inscriptions of Corridor Four.

საკვანძო სიტყვები: აჭარა, ოსმალეთი, მწერლობა, აღორძინება, ბათუმი.

Keyword: Adjara, Ottoman Empire, Writing, Revival, Batumi.

კორიდეთი სახელია სოფლისა, რომელიც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, აჭარაში, მდ. ჭოროხის მარცხენა შენაკადის - მურლულას ნაპირზე, ძანსულის თემში მდებარეობს. დღეს ეს ტერიტორია თურქეთის საზღვრებშია.

კორიდეთის ღვთისმშობლის ეკლესიაში IX საუკუნიდან XIV საუკუნემდე ინახებოდა ბერძნული ოთხთავის ხელნაწერი ეტრატზე; XIV საუკუნიდან ეს ხელნაწერი ზემო სვანეთში, კალის თემის წმ. კვირიკეს ეკლესიაში (სვანურად – „ლაგურკა“) ინახებოდა; ამჟამად ხელნაწერი კ.კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტშია დაცული. ოთხთავის ხელნაწერის ფურცლების აშიებზე, ან ძირითადი (სახარების) ტექსტისაგან თავისუფალ სხვა ადგილებში, სხვადასხვა დროს მოუთავსებიათ, მიუწერიათ სხვადასხვა შინაარსისა და დანიშნულების ტექსტები ქართულ და ბერძნულ ენებზე. ორივე ენაზე შესრულებული მინაწერების უმეტესი და უმნიშვნელოვანესი ნაწილი ისტორიულ საბუთებს, იურიდიულ აქტებს წარმოადგენს.

საბუთების მოთავსება ხელნაწერი წიგნების, განსაკუთრებით ოთხთავის ხელნაწერების ფურცლების აშიებზე და მათი ასეთი სახით დაცვა და შენახვა ეკლესიებში ძველ საქართველოში საკმაოდ გავრცელებული იყო.

ასეთი საბუთებში, რომელთაც, ჩვეულებრივ, მინაწერი ისტორიული საბუთები ეწოდება, ისევე როგორც სხვა, დამოუკიდებელ, ცალკე წერილობითი ძეგლების სახით გაფორმებულ და მოღწეულ საბუთებში, წარსულის მრავალფეროვანი სურათი და ცხოვრების სხვადასხვა მხარეა წარმოდგენილი და ასახული; ასეა ეს კორიდეთის ოთხთავზე მიწერილი საბუთების შემთხვევაშიც.

საბუთების ერთი ნაწილი კორიდეთის ეკლესიის კუთვნილი სამფლობელოების, ამ ეკლესიისადმი შეწირვის ან შეწირულის

დამტკიცებისა და განახლების აქტებია, რომლებიც გამოცემულია ამ მხარის მმართველი ან მფლობელი ხელისუფლების მიერ; მეორე ნაწილი – ამავე ეკლესიის გარკვეული სახის გადასახადისაგან („სატანუტრო“) გათავისუფლების საბუთებია, ხოლო რამდენიმე საბუთი კერძო აქტს წარმოადგენს. ეს საბუთები X-XIII საუკუნეებს განეკუთვნება. ერთი საბუთი ხელნაწერის ფურცლების აშიებზე მისი უკვე სვანეთში მოხვედრის შემდეგაა მიწერილი XIV-XV სს.

პერიოდი (X-XIII სს.), როდესაც ეს მინაწერები სრულდებოდა, ძალიან საინტერესოა როგორც ქართული ანბანის, ასევე ქართული სამწიგნობრო ენის განვითარების თვალსაზრისით. სწორედ ეს გახლავთ პერიოდი ნუსხური დამწერლობიდან მხედრულის განვითარებისა თუ ე.წ. ძველი ქართულიდან საშუალო ახალ ქართულ სამწიგნობრო ენაზე გადასვლისა...

ენობრივი თვალსაზრისით ამ რთული და საინტერესო დროით, ამ გარდამავალი პერიოდით არის სწორედ განპირობებული ის ზოგიერთი თავისებურება, რომელიც კორიდეთის ოთხთავის ამ ისტორიულმა მინაწერებმა გვაჩვენა როგორც ფონეტიკური, ასევე გრამატიკული კუთხით.

სტატიაში განვიხილავთ ფონემატური სტრუქტურის ზოგ ისეთ საკითხს, რომელიც კორიდეთის საბუთებში ენობრივ თავისებურებას ავლენს.

1. [ა]-ს შემცველი დამავალი დიფთონგები კორიდეთის საბუთებში:

[ა]-ს შემცველი დამავალი დიფთონგების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა. ზოგიერთი ვარაუდით, უკვე XI ს. ზეპირ მეტყველებაში [ა]-ის შემცველი დიფთონგები აღარ გვხვდება და სწორედ ამით იხსნება თავდაპირველ მხედრულ ანბანში [ა]-ის გადმომცემი გრაფემის არარსებობა (საკითხის ისტორიისათვის იხ. მიქაუტაძე 2005 ა: 6-12, 40-45).

ამ საკითხზე მსჯელობისას განსაკუთრებით საყურადღებოა ლაპიდარულ თუ ეპიგრაფიკულ ძეგლთა და ისტორიული საბუთების მონაცემები, ვინაიდან მათში, მკაცრად ნორმირებულ სალიტერატურო ძეგლებთან შედარებით, ხელშესახებად იგრძნობა იმ პერიოდის ზეპირი მეტყველების გავლენა.

IX-XI სს. წერილობით ძეგლებში ასომთავრული ႁ [ა] ალოფონის გადმოსაცემად ყველა მისთვის მოსალოდნელ პოზიციაში გვხვდება, თუმცა IX ს.-დან საკმაოდ ხშირია დარღვევები მისი გამოყენების დროს.

IX-XI სს. ლაპიდარულ წარწერებსა და ისტორიულ საბუთებში ႁ სახელობითი ბრუნვის ნიშნად V-# პოზიციაში 53% დაფიქსირდა, ი – 40%, შემთხვევათა მხოლოდ 7%-ია წარმოდგენილი ბრუნვის ნიშნის გარეშე:

დიდება (ურბნისი X - შოშ. 187); შურტა (ზედაზნ. X - შოშ. 118); ქვა (კოშკები X - შოშ. 108; უბისა XI, სილ. 2 - 156); მოსლვა (ნიკორწმ. XI - სილ. 90); ძმა (III ს. XI - 3-156)... (მიქაუტაძე 2005: 52).

ამავე პოზიციაში დაფიქსირდა ა კორიდეთის ერთ-ერთ საბუთშიც: სანახევრო (კორ.1_ სილ. 25).

საწარვე ტექსტებში ო გრაფემის გამოყენების ორთოგრაფიული ნორმებით დადგენილი წესები ძირითადად გატარებულია.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ XI საუკუნეში [ე] დიფთონგი უკვე მოშლილია, [ო], [უ] და [ა] დიფთონგები კი მოგვიანებით გამარტივდა (სარჯველაძე 1984: 90-91; ბასილაია 1979: 110).

ო-ის გამოყენებისას ორთოგრაფიულ ნორმათა დარღვევები იოტის კლების ან იოტამეტობის საფუძველზე IX-XI სს. ძეგლებში, V-VIII სს. ძეგლებთან შედარებით, მართალია, იმატებს, მაგრამ ამ მონაცემებით უკვე XI ს. ზეპირ მეტყველებაში დიფთონგთა არარსებობა, როგორც ამას ზ. სარჯველაძე და ლ. ბასილაია ვარაუდობდნენ, არ მტკიცდება.

XII-XV სს. ხუცურით შესრულებულ წარწერებში ასეთი სურათი გვაქვს: სახელობითი ბრუნვის ნიშნად ხმოვნის მომდევნო ბოლოკიდურ V-# პოზიციაში ო დაფიქსირდა 82%, ი – 11%, დანარჩენ შემთხვევაში ბრუნვის ნიშანი წარმოდგენილი არაა.

V-C პოზიციაში ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანთა ხმოვნით ნაწილად ო შეგვხვდა 65% და ი – 35%.

#-V პოზიციაში ო შეგვხვდა 62,5%, ი – 37,5%:

მე-12 საუკუნით დათარიღებულ კორიდეთის საბუთებში აღნიშნულ პოზიციებში მხოლოდ ი დასტურდება: იანესე (კორდ. XII – სილ. 2-35).

XII-XVI სს. ხუცურით შესრულებულ ძეგლთა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ ამ პერიოდის ქართულში ო გრაფემა აქტიურად ვლინდება ორთოგრაფიულ ნორმათა შესაბამისად; ე.ი. [ა], [ო], [უ] დიფთონგებიც სახეზეა.

ო გრაფემის კლების შემთხვევები იშვიათია, მის ნაცვლად ო გრაფემის დაწერილობა – ხშირი. ამ პოზიციებში ო-ს, XI ს. ძეგლების მსგავსად, [ა]-ს გამომხატველად ვთვლით (მიქაუტაძე 2005: 58-62).

[ე] ბგერათკომპლექსის გადმოცემა და ასომთავრული ო გრაფემის გამოყენება XII-XVIII სს. ძეგლებში განსხვავებულია იმისდა მიხედვით, თუ რომელი ანბანით არის შესრულებული ესა თუ ის ძეგლი.

X საუკუნიდან ხელნაწერებში თავს იჩენს Qdḥ დაწერილობა, XI საუკუნის ბოლოდან მკვიდრდება Qdḥ (||უჭ) გრაფემათმომდევრობა (მიქაუტაძე 2005: 39).

ḥ გრაფემა უმარცვლო უ-ს შემდეგაა კორიდეთის XII ს. დათარიღებულ ნუსხურით შესრულებულ საბუთშიც: დაიწერა გამგებლობასა ი(ოვანე) ფაჩუჭთისასა (10კორ. XII).

კ. დანელიას აზრით, ამ დაწერილობაში ჭ უნდა მიანიშნებდეს წინამავალი უგრაფემის უმარცვლო, თანხმოვნური ბუნების მნიშვნელობაზე (დანელია 1997). ტ. ფუტკარაძის ვარაუდით, ჯ, ჭ გრაფემებით აღნიშნული ბგერები შესაძლოა იყო ჯ და ჯ; ჭ-ს მომდევნოდ ჭ-ს წერის ტრადიცია კი უნდა აიხსნას ბაგისმიერი ხმოვნის მეზობლად არსებული ე ხმოვნის თავისებური წარმოთქმით. კერძოდ: ჯ|უ-ს მეზობლად ე ფართოვდება (ნაწილობრივ დეპალატალიზდება!) ა-დ. ḥ(ჭ) გრაფემამ @-ს გამოსახვის ახალი ფუნქცია შეიძინა. ნაკლებად დამაჯერებელია, რომ მომდევნო გრაფემამ წინამავალი

ბგერის თვისობრიობა გამოხატოს. რამდენადაც ზოგ ქართველურ ქვესისტემაში „სიტყვის სტრუქტურაში ჭ-ს გამოჩენა პალატალური (ან პალატალიზებული) ხმოვნის დეპალატალიზაციას იწვევს: ლაზიალურობა თითქოსდა „ისრუტავს“ პალატალურობას“ (ფუტკარაძე 1998); ჩვენთვის მეორე ვარაუდი უფროა მისაღები (მიქაუტაძე 2005: 39).

XI-XV სს. მხედრულით შესრულებულ მეგლებში, ყველა იმ პოზიციაში, სადაც მოსალოდნელი იყო [ა], წარმოდგენილია ი: სახელობითი ბრუნვის ბოლოს V-# პოზიციაში – 97,5%, ხმოვანფუძიან სახელთა ნათესაობით ბრუნვაში, V-C პოზიციაში – 95,8%, ხმოვანფუძიან საკუთარ სახელთა ნათესაობითში – 86,4%, სახელის მხოლოდითი რიცხვის ნანათესაობითარ სახელობითში მხოლოდ ი-თი გაფორმებული ფუძეებია, -ცა ნაწილაკიც ყოველთვის გაფორმებულ ფუძეს დაერთვის, ნანათესაობითარ სახელობითში ი [ა]-ს ადგილზე ყველგან სახეზეა; ხმოვანფუძიან სახელთა მოქმედებითა და ნანათესაობითარ მოქმედებითშიც ი ყველგანაა [ა]-ს პოზიციაში (მიქაუტაძე 2005: 62-64).

მიგვაჩნია, რომ ამ პერიოდშიც, ისევე როგორც არქაულ თუ V-VIII სს. ქართულში, არსებობდა /ი/ ფონემა, რომლის მარცვლოვანი [ი] და უმარცვლო [ა] ალოფონები გადმოიცემოდა შესაბამისად ႁ და ႁ გრაფემებით. ჩვენი აზრით, ამ პერიოდისთვის ზოგ გადამწერს თუ შემსრულებელს უჭირს [ი] და [ა] ბგერათა სმენით გარჩევა. [ი] და [ა] ალოფონთა აღქმის რყევა იწვევს ორთოგრაფიულ ნორმათა რყევას: ႁ და ႁ გრაფემათა დაწერილობების აღრევას.

შესაბამისად, XI-XVI სს. მხედრულ ხელნაწერებში ა გრაფემის არარსებობა არ უნდა აიხსნას დიფთონგების მოშლით. თავდაპირველ მხედრულ ანბანში, ჩანს, საჭიროდ არ ჩათვალეს /ი/-ს ალოფონთა გარჩევა, რომლებიც ზეპირ მეტყველებაში აკუსტიკურად განირჩეოდა, მაგრამ სიტყვის მნიშვნელობას არ ცვლიდა, ე.ი. ფონემა არ იყო (მიქაუტაძე 2005 ა: 67).

2.[ვ] და [უ] ალოფონთა გამოვლენა და გადმოცემა კორიდეთის საბუთებში:

ასომთავრული ႁ და ႁ და მათგან მომდინარე ვ და უ გრაფემებით გადმოცემული ბგერების ბუნების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვაობაა: მეცნიერთა ნაწილი მათ კბილბაგისმიერ ბგერებად მიიჩნევს, ნაწილი - წყვილბაგისმიერად (საკითხის ისტორიისათვის იხ. მიქაუტაძე 2005 ბ: 7-23).

აღნიშნული გრაფემების გამოვლენა განსაკუთრებით საინტერესოა არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის, სონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის და თანხმოვნებს შორის პოზიციებში.

ႁ-სა და ႁ გრაფემათა გამოვლენა და დაწერილობის განაწილების პროცენტული მიმართება ჩვენთვის საინტერესო პოზიციებში ასეთია:

არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის:

X-XI სს. ლაპიდარულ წარწერებში არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის პოზიციაში 79,5% ႁ დაწერილობა გვაქვს და 20,5% ႁ დაწერილობა.

IX-XI სს. სვანეთის წერილობით ძეგლებში არასონორ თანხმოდანსა და ხმოდანს შორის პოზიციაში 93,9% Γ გრაფემა წერია და 6,1% - Ω . X-XI სს. ი. დოლიძის გამოქვეყნებულ სამართლის ძეგლებში ეს შეფარდებაა - 49,4%-50,6%. იმავე პერიოდის კორიდეთის საბუთებში - 20%-80%.

მაგალითები: ხუედრებითა (კორ. 1 - სილ. 25); გაუმარჯუენ (კორ.2 - სილ. 26); ჩუენგან (კორ. 2 - სილ. 26) ... შვილსა (კორ. 1 - სილ. 25) ...

სონორ თანხმოდანსა და ხმოდანს შორის პოზიციაში ჩვენ მიერ შესწავლილ IX-XI სს. ხელნაწერებსა და ლაპიდარულ წარწერებში მხოლოდ Γ ზის:

რგანს (კორ.2 - სილ. 26); განვაგე (იქვე)...

C-C პოზიციაში დაფიქსირებული ვინები ვლინდება ძირითადად ყავ ფუძეში, ასევე ნარედუქციალ ფუძეებში, სონორთა შემდეგ და ზმნისწინთა შემდეგ Σ პირის ნიშნად:

ამავე პოზიციაში სვანეთის წერილობით ძეგლებში ერთ შემთხვევაში წერია Ω და ორში - Γ ; სამართლის ძეგლებში - 77,7% (მიქაუტაძე 2005: 32-42).

კორიდეთის საბუთებში ერთადერთ შემთხვევაშია Ω დაწერილობა: მაქუნდა (კორ.1- სილ. 25).

რაც შეეხება სონანტების მომდევნოდ [ვ]-ს ბუნებას ლვ, მვ, ნვ, რვ კომპლექსებში, მკვლევართა აზრით, ისტორიული ხანის ქართულში ეს ვ კბილბაგისმიერია; თანამედროვე ქართულში კი, ერთი ვარაუდით, ამ კომპლექსებში გვაქვს კბილბაგისმიერი ბგერა, მეორე ვარაუდით კი - იგი აქ წყვილბაგისმიერია და [ვ]-ს მეტათეზისიგ იხსნება მისი გაწყვილბაგისმიერებით (ახვლედიანი 1948: 205; როგავა 1962: 108-118; უთურგაიძე 1976: 102-109).

ზემთ ადნიშნულ კომპლექსებში ჩვენ Γ გრაფემით გამოსახულ ბგერას წყვილბაგისმიერად მივიჩნევთ.

XII-XVIII სს. ხუცურ ძეგლებში Γ და Ω გრაფემების გამოვლენისას თავისებურებანი ჩვენთვის საინტერესო C-V და C-C პოზიციებში იმატებს.

ვ გრაფემის გამოვლენის მაღალი სიხშირე ამ პერიოდის ლაპიდარულ წარწერებსა და სვანეთის ეპიგრაფიკული ძეგლებისა თუ ისტორიული საბუთების C_N-V და C-C პოზიციებში დადასტურებაა იმისა, რომ ამ ასონიშნით წყვილბაგისმიერი [უ] ალოფონია გადმოცემული. (მიქაუტაძე 2005: 42-45).

მხედრულით შესრულებულ ძეგლებში ვ და უ გრაფემათა გამოვლენის პოზიციები ძირითადად მსგავსია ასომთავრულ ძეგლებში Γ და Ω გრაფემათა გამოვლენის პოზიციებისა.

ჩვენთვის საინტერესო C_N-V და C-C პოზიციებში ვ და უ ასონიშნთა განაწილების სურათი ასეთია:

ისტორიულ საბუთებში არასონორ თანხმოდანსა და ხმოდანს შორის პოზიციაში - 71,5% უ გრაფემა წერია; ანასეულ „ქართლის ცხოვრებაში“ 76,6%-ია უ; მარიამისეულში - 76,3%; XII-XIII სს. სვანეთის წერილობით

ძეგლებში - 7,5%; XIV-XVI სს. სვანეთის წერილობით ძეგლებში (წარწერებში) - 24%; XIII-XVI სს. სვანეთის ისტორიულ საბუთებში - 17%; XII-XIII სს. „სამართლის ძეგლებში“ 64,8%; ხოლო XV ს. სამართლის ძეგლებში 70,45%. სხვა შემთხვევებში აღნიშნულ ძეგლებში ვინია (მიქაუტაძე 2005: 45-50).

კორიდეთის XII-XIII სს. საბუთებში აღნიშნულ პოზიციაში უ გრაფემა 62,7% გვხვდება; ხოლო XIV-XV სს. საბუთებში მხოლოდ ვინია.

მაგალითები: ხუაგიშნითა (კორ.3 - სილ. 27); დამიწყეს (კორ.8 - სილ. 31); მოჰკუეთა (კორ. 8 - სილ. 32); გაგიშუი (კორ. 9 - სილ. 33)...

შვილი (კორ. 4 - სილ. 28); ულოცვიდენ (კორ. 8 - სილ. 31); უზღვიონ (კორ. 9 - სილ. 33); გაუშვია (კორ. 6 - სილ. 30); დამედვა (კორ. 6 - სილ. 29); შეუცვალეხელი (კორ. 12 - სილ. 35)...

სონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის პოზიციაში ჩვენ მიერ შესწავლილ XII-XVIII სს. ყველა ძეგლში მხოლოდ ვინია, მათ შორის კორიდეთის საბუთებშიც:

მურვანს (კორ. 4 - სილ. 28); მჭირვებოდა (კორ. 6 - სილ. 29); ჳნვაი (კორ. 6 - სილ. 29)...

თანხმოვნებს შორის C-C პოზიციაში მხედრულ ისტორიულ საბუთებში 66,7% არის უ გრაფემა; ანასეულ „ქართლის ცხოვრებაში“ - 95,8%; მარიამისეულში - 95,8%; XII-XIII სს. „სამართლის ძეგლებში“ - 84%; XV ს. „სამართლის ძეგლებში“ - 80%; სვანურ ისტორიულ საბუთებში - 86,3%. სხვა შემთხვევებში აღნიშნულ პოზიციაში ვ გრაფემა გვხვდება; იგივე ვ-ა ყავ ფუძეში, ძირითადად, მხოლოდ ისტორიულ საბუთებშია ამ ფუძეში 57,1% უ.

მოცემულ პოზიციაში კორიდეთის XII-XIII სს. საბუთებში 60% ფიქსირდება Qღ გრაფემა;

მაგალითები: შეუნდენეს (კორ.8 - სილ. 32); სცვლიდეს (კორ. 9 - სილ. 33); მოუკუდა (კორ.5-სილ. 29); იყუნენ (კორ. 3 - სილ. 27); ექუსისა (კორ. 9 - სილ. 33)...

როგორც გაანალიზებულმა მასალამ აჩვენა, XII-XVIII სს. მხედრულით შესრულებულ ძეგლებში C_N-V და C_s-V და C-C პოზიციებში ვ და უ გრაფემათა გამოვლენის სიხშირის სურათი მყარი არ არის. კერძოდ: ამ ასონიშანთა გამოყენება აღნიშნულ პოზიციებში XII-XVI სს. ძეგლებში მსგავსია V-XI სს. ძეგლებში Ⴆ და Qღ გრაფემათა გამოყენებისა, შესაბამისად. თუმცა ორთოგრაფიულ ნორმათა დარღვევები Ⴆ-ს გამოვლენისას ლაპიდარულ წარწერებსა თუ ხელნაწერებში საგრძნობლად იმატებს.

ზემოთ წარმოდგენილი როგორც წარწერების, ასევე ისტორიული საბუთების ენათა ანალიზი, ჩვენი აზრით, კიდევ ერთი დამატებითი არგუმენტია იმისა, რომ როგორც ასომთავრულით, ასევე მისგან მომდინარე ნუსხურითა და მხედრულით შესრულებულ ისტორიული ხანის ძეგლებში Ⴆ||ვ გრაფემებით გადმოცემული ბგერა, ძირითადად, წყვილბაგისმიერია!

XI-XIII სს. გარდამავალი მხედრულითა თუ ნუსხურნარევი მხედრულით ან მხედრულნარევი ნუსხურით შესრულებულ კორიდეთის

ისტორიულ საბუთებში [უი] კომპლექსი უი დაწერილობითაა წარმოდგენილი ძირითადად. მხოლოდ შემთხვევათა 15% გვხვდება ქ გრაფემა:

ჩემთუის (კორ. XII – სილ. 33); კუირიკეს ძესა (კორ. XII – სილ. 35); მკუიდრად (კორ. XII – სილ. 28); ჩან მოგვკსენების (კორ. XI-XII – სილ. 26)...

კორიდეთის XIV-XV სს. დათარიღებული ერთი საბუთი უკვე სვანეთშია შესრულებული და მასში [ჭი] ბგერათკომპლექსი ვი დაწერილობით გვხვდება; შემოსრულობისათვის (კორ. XIV-XV – სილ. 35); კვირიკეს (იქვე)...

[ვი][ჭი] ბგერათკომპლექსი ხან ႦႨ, ხანაც კიდევ ႠႨ(Ⴈ) სახითაა გადმოცემული. ႦႨ და ႠႨ(Ⴈ) დაწერილობათა გამოვლენის პოზიციები ემთხვევა Ⴆ და Ⴀ გრაფემების გამოვლენის პოზიციებს. ქ გრაფემა [ვი][ჭი] ბგერათკომპლექსს გადმოსცემდა არასონორ თანხმოვანთა მომდევნოდ ხმოვნის წინ და ურედუქციო ფორმებში, თანხმოვანთა შორის და ე.წ. „მორფემიზებულ კომპლექსებში“. სხვა შემთხვევებში [ვი][ჭი] ბგერათკომპლექსი, რომელშიც პირველი ელემენტი იყო როგორც წყვილბაგისმიერი, ასევე „უფრო დენტალაბიალობისკენ“ გადახრილი [ჭ], ႦႨ დაწერილობით იყო წარმოდგენილი.

ვფიქრობთ, რომ ზოგჯერ ႦႨ და ႠႨ(Ⴈ) დაწერილობები რეალურად იდენტურ ბგერათკომპლექსთა გადმოცემაა.

ასომთავრული ქ გრაფემისთვის რამდენიმე ფუნქციის მინიჭება (დიგრაფისა თუ დიფთონგის გადმოსაცემად მისი გამოყენება) გვიანდელი პროცესია; იგი დაკავშირებულია ბერძნული დამწერლობის გავლენით ქართულისთვის რეფორმის ჩატარებასთან, ქრისტიანობის შემოდგომის შემდგომ პერიოდში კანონიკურ ტექსტთა ზუსტად გადმოღების მიზნით (ფუტკარაძე 1998: 89).

დიგრაფი ქართული დამწერლობისათვის ანომალურია, ამიტომ აღრევები ქ ასო-ნიშნის გამოყენებისას ხანმეტი ტექსტებიდანვე სახეზეა; ეს დარღვევები გვიანი ხანის ძეგლებში უფრო იმატებს. სხვადასხვა მწიგნობრული სკოლა მათი გადმოცემისას იყენებს ႠႨ||ႦႨ||Ⴈ და ႠႨ||Ⴀ||Ⴈ დაწერილობებს (მიქაუტაძე 2005: 76).

როგორც გაანალიზებულმა მასალამ გვიჩვენა, ის ზოგიერთი თავისებურება, რომელიც ფონემატურის სტრუქტურის კუთხით კორიდეთის ოთხთავზე X-XIII სს. შესრულებულ ისტორიულ საბუთ-მინაწერებში იჩენს თავს, ეხმიანება და მსგავსია იმ თავისებურებებისა, რაც იმავე პერიოდში საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შესრულებულ ძეგლებში გვხვდება. ეს თავისებურებები კი განპირობებულია და იხსნება გარდამავალი პერიოდით როგორც ქართული ანბანის, ასევე ქართული სამწიგნობრო ენის განვითარების გზაზე; ენობრივი თვალსაზრისით, ეს გახლავთ ძალიან რთული და საინტერესო დრო; სწორედ ესაა პერიოდი ნუსხური დამწერლობიდან მხედრულის განვითარებისა თუ ე.წ. ძველი ქართულიდან საშუალ თუ ახალ ქართულ სამწიგნობრო ენაზე გადასვლისა...

შემოკლებათა განმარტება

(კორ. XII - სილ. 33) - კორიდეთის #12 საბუთი, გვ. 33 - კრებულში „კორიდეთის საბუთები (X-XII სს.)“. გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ, თბილისი, 1989.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

ახვლედიანი 1949: ახვლედიანი გ., ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები. თბილისი, 1949.

ბასილაია 1979: ბასილაია ლ., ა ასოს დაწერილობის საკითხისათვის XI-XIII საუკუნეთა მხედრულ წერილობით ძეგლებში. „მაცნე“ ენისა და ლიტერატურის სერია, 1979, #4.

გიგინეიშვილი... 1973: გიგინეიშვილი ბ., სარჯველაძე ზ., /ვა/, /უა/, /ვე/, /უე/ და /ო/ სემანტიკა ურთიერთმიმართებისათვის ძველ ქართულში. რავალთავი, III. თბილისი, 1973.

დანელია 1990: დანელია კ., ახალი მასალები XII ს.-ის სამწერლობო ქართულის ისტორიისთვის. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, #3, 1990.

დოლიძე 1965: ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, საერო-საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბილისი, 1965.

ენუქიძე... 1984: ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბილისი, 1984.

მიქაუტაძე 2005 ა: მიქაუტაძე მ., პალატალიზებულ დიფთონგთა საკითხი V-XI საუკუნეთა ქართული წერილობითი ძეგლების მიხედვით. ქუთაისი, 2005.

მიქაუტაძე 2005 ბ: მიქაუტაძე მ., ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურის საკითხები V-XI საუკუნეთა წერილობითი ძეგლების მიხედვით. ქუთაისი, 2005.

ოთხმეზური 1981: ოთხმეზური გ., XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული ლაპიდარული წარწერები, როგორც საისტორიო წყარო. თბილისი, 1981.

როგავა 1962: როგავა გ., ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები. თბილისი, 1962.

სარჯველაძე 1975: სარჯველაძე ზ., ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1975.

სილოგავა 1980: ქართული წარწერების კორპუსი II, ლაპიდარული წარწერები, შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ. თბილისი, 1980.

სილოგავა 1986: სვანეთის წერილობითი ძეგლები I, ისტორიული საბუთები და სულთა მატანეები. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვალერი სილოგავამ. თბილისი, 1986.

სილოგავა 1988: სვანეთის წერილობითი ძეგლები II. ეპირაფიკული ძეგლები, გამოსცა ვალერი სილოგავამ. თბილისი, 1988.

სილოგავა 1989: კორიდეთის საბუთები (X–XIII სს.). გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ. თბილისი, 1989.

უთურგაიძე 1976: უთურგაიძე თ., ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა. თბილისი, 1976.

უთურგაიძე 1995: თ. უთურგაიძე თ., [ვ]-სა და [ჟ]-ს მიმართებისათვის ძველი ქართულის ფონემატურ სისტემაში. ფილოლოგიური ძიებანი. თბილისი, 1995.

უთურგაიძე 2000: უთურგაიძე თ., კვლავ წყვილბაგისმიერი უ და კბილბაგისმიერი ვ თანხმოვნების სტატუსისთვის ძველ ქართულში. იკე, XXXIV. თბილისი, 2000.

ფუტკარაძე, 1998: ფუტკარაძე ტ., თანამედროვე ქართული ენის ხმოვანთა სისტემა. სადოქტორო დისერტაცია. თბილისი, 1998.

შოშიაშვილი 1980: ქართული წარწერების კორპუსი I, ლაპიდარული წარწერები I, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V–XI სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა. თბილისი, 1980.